

שאלות:

1. מהי הגדרת נוטריקון וגימטריא?
2. מדוע א"ת ב"ש אינו נוטריקון אלא גימטריא?
3. מהם שני האופנים של דרשת נוטריקון ושני האופנים של גימטריא?
4. מדוע בברייתא דל"ב מידות מובאות שלוש דוגמאות לנוטריקון?
5. ביאור בתוסי' מוקשה מאד בחולין כח ע"א.
6. האם ישנה עוד דרך להצמיד ערכים מספריים לאותיות, פרט לגימטריא?
7. האם הפתרון של 'עם הכולל' מצביע על היות הגימטריא רמז ולא דרש?

המידות:

נוטריקון. גימטריה.

**ויאמר אליו מלאך יקוק על מה הפית את אתנך זה שלוש רגלים הנה אנכי יצאתי לשטן
כי ירט הדרך לנגדי:**
(במדבר כב, לב)

כתב אות אחת נוטריקון, רבי יהושע בן בתירה מחייב וחכמים פוטריין. אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זימרא: מניין ללשון נוטריקון מן התורה - שנאמר +בראשית יז+ כי א"ב המו"ן גויים נתתיך, אב נתתיך לאומות, בחור נתתיך באומות, המון חביב נתתיך באומות, מלך נתתיך לאומות, ותיק נתתיך באומות, נאמן נתתיך לאומות. רבי יוחנן דידיה אמר +שמות כ+ אנכי - נוטריקון: אנה נפשי כתיבת יהבית. רבנן אמרי: אמירה נעימה כתיבה יהיבה. איכא דאמרי אנכי למפרע: יהיבה כתיבה נאמנין אמריה. דבי רבי נתן אמרי: +במדבר כב+ כי יר"ט הדרך לנגדי יראה ראתה נטתה. דבי רבי ישמעאל תנא: +ויקרא כג/ב/+ כרמ"ל - כר מלא. רב אחא בר יעקב אמר: +מלכים א, ב+ והוא קללני קללה נמרצ"ת - נוטריקון: נואף הוא, מואבי הוא, רוצח הוא, צורר הוא, תועבה הוא. רב נחמן בר יצחק אמר: +בראשית מד+ מה נדבר ומה נצטד"ק - נכונים אנחנו, צדיקים אנחנו, טהורים אנחנו, דכים אנחנו, קדושים אנחנו.
(בבלי, שבת קה ע"א)

א. תקציר המאמר משנה שעברה

במאמר בשנה שעברה עסקנו בנוטריקון. אחד המקורות המובאים בגמרא לנוטריקון הוא מפרשתנו: מן הפסוק 'כי ירט הדרך לנגדי'. על פניה זו אינה מידת דרש רגילה, אף שהיא מופיעה בברייתא דל"ב מידות (מידה ל). היא נראית יותר כמתודה ששייכת למישור הרמז ולא למישור הדרש.

הגמרא למעלה עוסקת בשאלה מה דינו של מי שכתב אות אחת שהיא נוטריקון בשבת: האם הוא מתחייב כדן כותב שתי אותיות, או לא? להלכה קי"ל כחכמים שפטור. שם בסוגיא קד ע"ב מובאת הלכה שאם מישהו כתב אות אחת שמשלימה את הספר הוא חייב מן התורה, שכן במצב כזה גם לאות אחת יש חשיבות. התקשינו בשאלה מה ההבדל בין שני המקרים הללו? עסקנו במקורות שמובאים בגמרא שם למידת נוטריקון, וראינו שרובם מהווים יישום למידת הדרש הזו, ולא מקור. המקור הראשון שמובא בגמרא הוא אברהם כנוטריקון ליאב המון גויים'. מקובל להבין זאת כראשי תיבות של המילים 'אב המון גויים', ובאמת כך מפרש זאת רש"י על אתר (בראשית יז, ה). לפי פירוש זה יוצא שבמקרה זה לא אנחנו מבצעים דרשה של נוטריקון למילה בתורה, אלא התורה עצמה עושה את דרשת הנוטריקון, כלומר היא עצמה כותבת גם את המילה וגם את פירושה המלא.¹ פירוש זה מציע לראות את הפסוק הזה כמקור לנוטריקון כמידת דרש.

אולם פירוש זה הוא מוקשה. ראשית, האות רי"ש נמצאת מיותרת. מעבר לכך, המלה 'גויים' אינה מופיעה בנוטריקון. אם כן, זה אינו אלא קירוב גס לנוטריקון, לכל היותר. מעבר לכך, בגמרא עצמה מוכח שאין הכוונה לנוטריקון כפי שהבין אותו רש"י. הרי הגמרא מביאה רשימת מילים

¹ מצב דומה ראינו בדף לפרשת בהעלותך, תשסה, שם ראינו שלגבי שתי מידות מצאנו מקור בתורה עצמה שמבצע שימוש מפורש במידות אלו (קל וחומר, ושני כתובים המכחישים זה את זה).

שפורסות את הנוטריקון (ואלו לא המילים 'אב המון גויים'): **אב, בחור, המון חביב, מלך, ותיק, נאמן.** מילים אלו פורסות את הנוטריקון א"ב המו"ן, וכל התכונות הרמוזות כאן נאמרו לו ביחס לגויים (=לאומות). אם כן, ראשי התיבות כאן הן המילים א"ב המו"ן, ולא המילה אברה"ם. אמנם גם פירוש זה של הגמרא הוא קשה, שכן לפי זה אין כאן מקור מן התורה לנוטריקון, אלא לכל היותר דרשה (או רמז) של מילים בתורה שעושה שימוש במתודה של נוטריקון.

שאר המקורות שהגמ' מביאה, כולם אינם מקורות אלא יישומים. כמעט כל דרשות הנוטריקון נראות כמו 'משחק' שרירותי. לא ברור הקריטריון לבחירת המילים שפורסות את הנוטריקון, וישנן דרגות חופש רבות להצבתן (לפעמים מציבים שם מילים בארמית וכדו').

לבסוף הסברנו שהמקור מאברהם אבינו יכול אכן להתפרש כמקור של ממש, אך שאר הדרשות הן יישומים. מסקנתנו היתה שהנוטריקון אינו בהכרח ראשי תיבות. זהו רמז מקוצר לתוכן החבוי, אשר קשור לראשי תיבות, אך אינו מחוייב להיות בדיוק ראשי תיבות, כפי שרואים בפירוש **במכילתא דר"ש**, יתרו, מס' דבחדש, פרשה ח ד"ה 'כבד את'.²

ראינו בכמה מקורות שמידת הנוטריקון אינה רמז גרידא. ראינו שהיא מידת דרש, אך היא אינה משמשת במדרשי ההלכה (ראה **אוצר המדרשים**, אייזנשטיין, לב מידות באגדה, עמ' 269, וברשי"י בראשית ל, ח).

הצענו שדרשות נוטריקון מופעלות במקומות שבהם מופיעה מילה שאין לה פירוש פשוט, וההנחה היא שהתורה רומזת לנו לחפש כאן נוטריקון (וכן מפורש ברשי"י על סוגייתנו בביאור הדרשה מ'אנוכי'). לפי זה, דרשות נוטריקון במקום שיש פשוט פשוט אינן דרשות של ממש, אלא רמזים.

הערנו שגם מידת הגימטריא מופיעה בברייתא דל"ב מידות, ובעל הכריתות מסביר שהיא והנוטריקון אינן מופיעות ברשימתו של ר"ש בגלל שאלו הן מידות של דרש אגדה.³ העלינו אפשרות שאולי היעדר חד משמעיות של מידות הדרש הללו אינו מאפשר לנו להשתמש בהן בדרש ההלכה. להשערה זו ישנן השלכות רחבות ומשמעותיות מאד: יוצא מכאן שדרש האגדה, גם זה הנעשה באמצעות כלים מוגדרים וברורים יותר (כמו מידות דרש) אינו חד משמעי, וקשה לסמוך על מסקנותיו. דרש האגדה הוא בעיקרו דרש סומך לסברא, בעוד הדרש ההלכתי יכול להוות מקור להלכות חדשות (דרש יוצר. ראה בדף לפרשת וישלח, תשסו, ועוד).⁴

לאור כל האמור כאן הסברנו את הסתירה שהובאה למעלה לגבי איסור כתיבה בשבת. תורף דברינו היה שהנוטריקון אינו אלא רמז למילה ולא ייצוג שלה עצמה (הקורא הוא אשר יוצר מהאות את המילה, וה לא מצוי מאחורי האות הכתובה עצמה), ולכן אין כאן אות בעלת חשיבות. האות כשלעצמה אינה ייצוג של המילה אלא רק רמז אליה, ולכן לא חייבים על כתיבתה בשבת חטאת. לעומת זאת, אות בסוף ספר יש לה חשיבות מרובה, ולכן חייבים על כתיבתה חטאת.⁵ קשרנו זאת לקביעתו של הרמב"ם (ראה בדף לפרשת יתרו, תשסה), שכל ההלכות שנלמדות מדרשות אינן טמונות במקרא עצמו אלא מהוות הרחבה שלו. הוא הדין לגבי דרשת נוטריקון.

בחלקו השני של המאמר עמדנו על כמה מתכונותיה של לשון המקרא (=לשון הקודש), על השוני בינה לבין לשונות אחרות (הרמב"ם כנראה לא מסכים לתיאור זה, שכן הוא רואה בלשון הקודש לשון הסכמית רגילה), ועל כמה השלכות של ההבדלים הללו. עמדנו על כך שבלשון המקרא יש משמעות גם לאותיות ולא רק למילים. ראינו שהקשר בין מילה לבין משמעותה אינו שרירותי אלא מהותי. לקראת סופו של המאמר, ראינו השלכה של הבדלים אלו לעניין איסור כתיבה בשבת, שלפי חלק מהפוסקים קיים רק לגבי כתיבה בלשון הקודש. סיימנו בניסיון להבין את ייחודו של שם ה' בלשון הקודש.

השנה נרחיב יותר בהגדרת נוטריקון וגימטריא ובהבדל בין שתי המידות הללו.

² ראה גם ברשי"י על התורה, שמות כ, יא.

³ כעת מצאנו ב'הקדמה כוללת' לחלק 'נתיבות עולם', שם בעל הכריתות כותב שהנוטריקון הוא מידת דרש אגדה. הוא חוזר על כך גם בפירוש המידה. מדבריו שם משמע שזה באמת בגלל חוסר חד משמעיות (בלשונו: "אבל לא להוכיח מהם שום קולא וחומרא, כמו נוטריקון"). ונדאה שהסבר דומה יהיה גם לגימטריא.

⁴ אמנם לגבי גימטריא מצאנו גם כמה דרשות הלכתיות: בניזיר ה ע"א ישנה דרשה מ'יהיה' לגבי סתם נזירות. בעל הכריתות מסביר שר"ש כנראה אינו מסכים לה. ישנה גם בסנהדרין יד ע"ב ול"ז ע"א (וראה ברשי"י שם) דרשה מהפוסק שדרן אגן הסהר אל יחסר המזג, שלומדת ממנו שאסור שייצאו מלשכת הגזית יותר מחמישים איש (מז"ג = 50). זוהי דרשה מדברי קבלה, ולכן ייתכן שהיא רמז בלבד ולא דרשה גמורה. עוד מצאנו דרשה בשבת צז לגבי לט אבות מלאכה (ראה ברשי"י שם שהוא מהמילה 'אלה'). וראה בסור אר"ח סי' קנח שאוסר לאכול פת בלי ניגוב ידיים, והסיבה היא ש'לחמם טמא' בגימטריא הוא 'בלא ניגוב ידיים', ומקורו מהמדכי פ"ח דברכות סי' קצב. ובתוד"ה 'ועל רוב' חולין כח. ובהוריות ה ע"ב לגבי טבול יום, ועי' בגליון הש"ס שם מה שהביא בשם תשובות זכרון יהוסף. וכן בנידה מה ע"ב דרשו 'תוך זמן כלפני זמן', וראה מה שפי' בזה בספר סדרי טהרה בשם אמרי שפר.

⁵ העלינו אפשרות שבמקרה בו יש אות אחת שמהווה נוטריקון אובייקטיבי, מוסכם על הכל, הכותב אותה כן יהיה חייב עליה סקילה וחטאת גם להלכה. למשל, הכותב אות בכתב הסיני, שם משמעותה היא מילה שלימה (=יחידת משמעות שלימה. ראה להלן), יתחייב חטאת או סקילה.

ב. עוד על נוטריקון וגימטריא

מבוא: נוטריקון וגימטריא בברייתא דל"ב מידות באוצר המדרשים (אייזנשטיין, לב מידות באגדה, עמ' 266) מופיעה מידת הנוטריקון מייד אחרי מידת הגימטריא, בזו הלשון:

(כ"ט) מלשון גימטריא, (ל') מלשון נוטריקון, (תרי אפי: חד אפא בחילוף האותיות, וחד שהוא בחשבון האותיות),

בתוך הגדרת מידת הנוטריקון מופיעות שתי תת-מידות: אופן אחד: חילוף אותיות. אופן שני: חשבון אותיות. והכוונה היא כנראה שיש שתי דרשות נוטריקון: 1. החלפת מילה במילה אחרת שהיא חילוף אותיות של הראשונה. 2. החלפת מילה בקבוצת מילים שרמוזות בה בראשי התיבות. האופן השני הוא דרשת נוטריקון רגילה, אך האופן הראשון הוא מידת דרש שונה בתכלית. כמו בברייתא של רי"ש, גם בברייתא של לב מידות ישנן הדגמות לכל מידות הדרש, בזו אחר זו. בהדגמות שנוגעות לגימטריא ונוטריקון מופיע הנוסח הבא (שם, עמ' 270-269):

(כ"ט) גימטריא, מנין שדורשין גימטריא באגדה? אם לחשבון הרי הוא אומר שמונה עשר ושלוש מאות (בראשית י"ד) דעולה למנין אליעזר, ואם לתמורת האותיות הרי כבר אמור לב קמי (ירמיה נ"א) בחילוף האותיות כשדים - לב קמי שמחליפין באותיות אתב"ש. (ל') נוטריקון, מנין שדורשין נוטריקון באגדה? ת"ל אברהם אב המון גויים (בראשות י"ז), כרמל (ויקרא ב' כ"ד) רך - מל, דבר שהוא רך ונמלל ביד. והוא קללני קללה נמרצת (מ"א = מלכים א' = ב') ר"ת נואף מואבי רוצח צורר תועבה. ירט (במדבר כ"ב) ר"ת יראה ראתה נטתה.

ההדגמות של נוטריקון אכן מביאות שתי דוגמאות, אחת מכל סוג: 'אברהם' הוא אב המון גויים, שזהו האופן השני (הרגיל) של נוטריקון (ראה על דרשה זו במאמר משנה שעברה). ו'כרמל' שנדרש בחילוף אותיות – 'רך מל', שהוא גימטריא מהסוג הראשון. הדוגמא השלישית חוזרת לאופן הנוטריקון השני (ראשי תיבות).

נעיר כי ההדגמות של הגימטריא אותן הבאנו למעלה, מראות שגם בגימטריא יש שני אופנים שונים של דרשות: 1. חשבון - הגימטריא הרגילה. 2. תמורת אותיות – בקוד א"ת ב"ש (ובתוך פירוט הדברים שם זה מכונה גם 'חילוף אותיות').

כמה קשיים

בנוסח הזה עולים כמה קשיים:

1. במה הנוטריקון באופן הראשון דומה לאופן השני (הרגיל)?
2. ובנוסח אחר: מדוע גם הוא נכלל תחת מידת הנוטריקון?
3. מדוע סוג הנוטריקון הראשון אינו כלול במידת הגימטריא? הרי זוהי החלפה ששומרת על גימטריא.
4. מדוע דרשת א"ת ב"ש היא גימטריא ולא נוטריקון? ובפרט שגם היא מכונה כאן 'חילוף אותיות'.
5. מדוע בדוגמאות לנוטריקון שמובאות אח"כ אין הפרדה ברורה בין הסוגים? מובאות שם שלוש הדגמות מעורבות (סוג שני, ראשון, ושוב שני)? יתר על כן, הדוגמא הראשונה שמובאת היא דווקא של נוטריקון מן הסוג השני (ראשי תיבות), ולכן גם סדר הדוגמאות כאן נראה מעט בעייתי.

הסבר: ערך מספרי ותוכני של אותיות ושל מילים

כדי להבין את כל הקשיים הללו עלינו לשים לב להבחנה היסודית: הגימטריא מטפלת בערך המספרי של האותיות, ושל המילים. בסיס הדברים הוא האותיות (שכן ערך מספרי של מילה הוא סכום ערכי אותיותיה. ראה להלן בדברי הרא"ש). לעומת זאת, הנוטריקון, כפי שהסקנו בשנה שעברה, אינו מבוסס על ערך מספרי, של אותיות או מילים, אלא על רמזים שונים (לאו דווקא ראשי תיבות. ראה במאמר משנה שעברה) מאותיות למילים.

תמורת א"ת ב"ש

אם כן, די ברור שדרשת א"ת ב"ש אכן יכולה להיכנס תחת הכותרת של גימטריא. היא אינה מקשרת אותיות למילים, אלא מחליפה (ממירה) אותיות באותיות שקשורות אליהן בצורה כלשהי. אמנם כאן הקשר אינו דרך הערך המספרי הגימטרי, אלא דרך מיקומיהן בסדרת אותיות הא"ב (או, מדויק יותר: המרחקים מהקצה). אם כן, תמורת א"ת ב"ש היא אמנם חילוף אותיות,

⁶ בספר הכריתות בחלק 'נתיבות עולם' לא מופיע הנוסח הזה שפותח את הברייתא, אלא רק החלק של הדוגמאות שיובא להלן. הנוסח של הכריתות לחלק זה של הברייתא הוא דומה מאד.

אבל הכלל השולט על חילוף האותיות הזה אינו קשור למילים אלא לאותיות, ולערך מספרי שמוצמד אליהן.

כפי שראינו, במקרה שלנו הערך המספרי הוא המרחק מקצוות סדרת הא"ב. ובאמת מצינו מדרש דומה לזה לגבי ברכות הנהנין על פירות משבעת המינים. הגמרא בברכות מא ע"א אומרת שסדר הקדימה בברכות כאשר מונחים לפנינו פירות שונים משבעת המינים נקבע על פי המרחק בו מופיע הפרי הנדון מאחת משתי המילים 'ארץ' בפסוק: "ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון, ארץ זית שמן ודבש". גם כאן יש שני קצוות, והערך המספרי שקובע את החשיבות לעניין הברכה הוא המרחק מאותם קצוות.

חילוף אותיות בנוטריקון

לעומת זאת, חילוף האותיות שבנוטריקון מהסוג הראשון אינו קשור לערך המספרי. זהו שינוי סדר הופעת האותיות במילה, ולכן יסודו הוא המילה ולא האותיות. כאשר אנו מחליפים 'כרמלי' ל'רך מלי' אין כאן כל קשר בין האותיות הראשונות/שניות וכדו', אלא הסתכלות על מכלול האותיות שבמילה. הקשר בין המוחלפים נוצר דרך הופעותיהם במילה, לכן זוויית ההתייחסות הבסיסית היא זוויית של מילים ולא של אותיות. גם מספר האותיות הכולל נשמר, מה שבהחלט לא מחוייב בגימטריא. כנראה מסיבות אלו יש כאן מתודה של נוטריקון ולא גימטריא. נציין כי אמנם הערך הגימטרי של שתי המילים המוחלפות הוא זהה, אך זוהי תוצאה מקרית של העובדה שבשתי המילים מופיעות בדיוק אותן אותיות. ברור שאין כאן דרשה מהותית של גימטריא.

אחת ההשלכות לכך היא שניתן לבצע החלפה כזו, גם אם משנים משהו באותיות, מה שלא ניתן לעשות בגימטריא. כל עוד יש דמיון בין המילים המומרות, ההחלפה יכולה להיחשב נוטריקון. דוגמא לכך היא אולי הדוגמא שהובאה כאן ממש: המילה 'רך מלי' מכילה אות כ"ף סופית, שהגימטריא שלה היא שונה מהאות כ"ף הרגילה (האותיות הסופיות מנצפ"ך נמדדות מייד אחרי האות תי"ו). ערכה הגימטרי של כ"ף סופית הוא 500).⁷ לכן ניתן היה להסיק מכאן שהחלפה זו אינה גימטריא אלא נוטריקון.⁸

שלוש הדוגמאות של הנוטריקון

העובדה שמובאות שלוש דוגמאות של נוטריקון, ניתנת להבנה לאור דברינו בשנה שעברה. כזכור, מסקנתנו היתה שהדרשה מאברהם היא מקור לביצוע נוטריקון, ולא סתם יישום של המידה. התורה עצמה עושה כאן דרשת נוטריקון. לכן הברייתא פותחת בדוגמא שמהווה מקור למידת הנוטריקון. רק לאחר מכן מובאות עוד שתי דוגמאות ליישומה של המידה הזו. הראשונה היא נוטריקון מן הסוג הראשון: חילוף אותיות, ואילו השנייה היא מן הסוג השני: ראשי תיבות. כעת מובן גם סדר הבאת הדוגמאות. אם הדוגמא הראשונה היא מקור, אזי הדוגמאות של היישומים אכן מובאות לפי הסדר: הדוגמא הראשונה מדגימה את חילוף האותיות, שהוא הסוג הראשון, והשנייה מדגימה פתיחת ראשי תיבות, שהיא באמת הסוג השני. נעיר כי מצאנו כאן, כבדרך אגב, ראייה נוספת לדברינו בשנה שעברה, לפיהם הדרשה של הנוטריקון אצל אברהם היא אכן מקור ולא רק דוגמא של יישום מידת הנוטריקון.

נוטריקון וגימטריא: עדכון ההגדרות

מסקנתנו היא שיש לעדכן מעט את הגדרותיהן של שתי מידות הדרש הללו. נוטריקון היא מידת דרש שיסוד ההתייחסות שלה הוא למילים. לפעמים זהו קישור בצורת רמז של אותיות למילים, ולפעמים זוהי החלפה בין מילים בעלות אותן אותיות. מידת הגימטריא מתייחסת דווקא לאותיות, ובעצם לערך מספרי כלשהו שמוצמד אליהן. לדוגמא: הערך הגימטרי, או הערך של המרחק מקצה סדרת הא"ב.⁹ הבחנה זו מחזקת עוד הרבה יותר את מסקנתנו במאמר מן השנה שעברה, לפיה בלשון הקודש יחידת המשמעות הבסיסית היא האות, ולא המילה. הגימטריא, אם מתייחסים אליה ברצינות, היא ביטוי ברור לתופעה זו.

עם הכולל,¹⁰

⁷ יכולה לעלות כאן שאלה לגבי א"ת ב"ש, אשר משתייכת למידת גימטריא, והרי גם היא אינה שומרת על הערך המספרי. אולם שם ההחלפה שומרת על הערך של המיקומים בסדרה ביחס לקצוות. זהו ערך מספרי שונה לאותיות, וגם הוא אינו קשור למילים, ולכן זו עדיין גימטריא. ראה דברינו לעיל.

⁸ כנראה שיש להתייחס לדוגמא זו כהמחשה בלבד, שכן מצינו כמה גימטריאות שאינן מבחינות בין הערכים של אותיות מנצפ"ך סופיות ותחיליות.

⁹ ייתכן שזוהי כוונת המשנה בסופ"ג דאבות, שכותבת: "תקופות וגימטריאות פרפראות לחכמה". שני התחומים הללו עוסקים בחשבונות, ולכן המשנה קושרת אותם זה לזה.

¹⁰ ראה לעניין זה בהקדמת הסטייפלר (ר' יעקב ישראל קנייבסקי זצ"ל), לחלק הפרפראות בספרו **ברכת פרץ**.

תופעה שמבליטה מאד את הבעייתיות של המידות הללו, היא החישוב הלא מדויק של חלק מן הגימטריאות. לפעמים אנו מוצאים השוואות גימטריות שאינן מקפידות על ערך מדויק. בדרך כלל ההבדל הוא בערך של 1, ואז הראשונים מוסיפים הסבר בנוסח שהגימטריא נכונה 'עם הכולל'. לדוגמא, ברמ"א (או"ח סי' תקפג ה"ב) מופיע שנהגו לא לאכול אגוזים בראש השנה, בגלל שאגוזי בגימטריא חט"א. כאשר עושים את החשבון מגלים שהמילה אגוזי בגימטריא היא 17, ואילו המילה חט"א בגימטריא היא 18.¹¹ גם כאן כמה מפרשים מסבירים שזה 'עם הכולל'.

בספר **שיבולי הלקט** סי' ריב (ד"ה יר"י היה נותן) כתב: "ובגימטריא לא קפדינן על אחת חסר או יתר". וכן כתב הרא"ש בסוף פסחים (סי' מ) להסביר את דברי התורה עצמה שכותבת לגבי ספירת העומר: "תספרו חמישים יום", בעוד שהספירה בפועל היא 49 ימים.¹² הרא"ש מסביר שכן דרך המקראות, שאינו משגיח בהפחתת או הוספת אחד.¹³

ובספר **לקט יושר** (לבעל **תרומת הדשן**) בהקדמה מביא לכך מקור מרש"י בפרשת ואתחנן (דברים ד, כה. ראה גם גיטין פח ע"א, וסנהדרין לח ע"א) שמפרש:

ונושנתם - רמז להם שיגלו ממנה לסוף שמונה מאות וחמשים ושנים שנה, כמנין ונושנת"ם. והוא הקדים והגלם לסוף שמונה מאות וחמשים והקדים שתי שנים לנושנתם, כדי שלא יתקיים בהם (פסוק כו) כי אבד תאבדון וזהו שנאמר (דניאל ט יד) וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו, צדקה עשה עמנו שמהר להביאה שתי שנים לפני זמנה:

רש"י מסביר שהקדים שנתיים כדי שלא יתקיים בהם סוף הפסוק. ומעיר על כך **הלקט יושר**, שלכאורה מספיק היה להקדים שנה אחת, וכבר היתה מופרת הגזירה של 'ונושנתם', שכן הגימטריא כבר אינה זהה. ומכאן הוא מוכיח שאם הקב"ה היה מקדים רק שנה אחת הגימטריא של 'ונושנתם' עדיין היתה כמו 852, כי לא משגיחים בהפרש של 1 בגימטריא.

לכאורה ניתן להסיק מאי הדיוק הזה, שמידת הגימטריא אינה באמת מידת דרש. זהו סוג של 'משחק' שמטרתו דרשנית (במובן השלילי של המילה). אמנם הדברים הללו אמורים רק כלפי דרשות שבאמת מבוססות על אי דיוק כזה. לעומת זאת, דרשות מדויקות ניתן לשייכן למידת דרש סיסטמטית.

אולם דומה כי המסקנה העולה מכאן היא הפוכה בדיוק. אם באמת היה מ דובר כאן במשחק ובשעשוע דרשני, לא היה מקום להביא מקורות וראיות לכך שאין להקפיד על הפרש של אחד. העובדה שמצאנו ראיות אפילו בנוסח המקרא, וגם אצל חז"ל, לעניין זה, פירושה שהדרשה בגימטריא היא דרשה רצינית, והכלל שהפרש של 1 אינו מפריע למסקנה היא כלל מכללי הגימטריא, יהיו אשר יהיו מקורו ומשמעותו.

הסבר רווח לכלל של 'עם הכולל',¹⁴

הסבר רווח לעניין ההפרש בגימטריא הוא שההפרש של אחד מיוחס למילה בכללותה. כלומר הגימטריא של המילה היא הגימטריא הכוללת של האותיות בתוספת העובדה שיש כאן מילה שלימה. ההפרש הזה מסמל את העובדה שמדובר במילה ולא באוסף אותיות גרידא. לכאורה כך עולה גם מן המינוח בו נוקטים המפרשים: 'עם הכולל'.

אולם הסבר זה הוא קשה, שכן משני צידי ההשוואה הגימטרית היה עלינו לקחת בחשבון את העובדה שמדובר במילה ולא באוסף אותיות. יתר על כן, מדוע לפעמים ההפרש הוא לכיוון זה ולפעמים הוא לכיוון אחר?¹⁵

מעבר לכך, הסבר כזה סותר קצת את כל הרעיון שהבאנו למעלה, לפיו יסודה של הגימטריא הוא האותיות ולא המילים. לכאורה יש כאן ערבוב בין נוטריקון לבין גימטריא. על כן נראה לענ"ד שיש לדחות את ההסבר הזה.

דיני שחיטת סימנים: סוגיית חולין כח ע"א

הגמרא בחולין כח ע"א דורשת את הפסוק "וזבחת...כאשר ציויתך" (דברים יב, כא), ואומרת כך: **דתניא, רבי אומר: +דברים י"ב+ זבחת כאשר צויתך - מלמד שנצטוו משה על הושט ועל הקנה, ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים בבהמה.**

הראשונים (ראה רש"י ד"ה 'כאשר', וברש"י על התורה שם, ועוד) מעירים כי פשט הכתוב הוא הוכחה שהיה ציווי למשה בעל-פה על השחיטה (=כאשר ציויתך), שהרי לא מצינו ציווי כזה

¹¹ ברמ"א שם מובאת המילה 'חט' בלא אל"ף. ואולי כוונתו ליישב את הערכים השונים באופן אחר, ולא דרך ה'כולל'.

¹² וכן לגבי 40 מלקות לעבריין במזיד, שכתוב בתורה "ארבעים יכנו", ובכל זאת בפועל לוקים רק 39 מלקות.

¹³ וראה שם בהקדמת **ברכת פרוץ** מה שהקשה על דבריו.

¹⁴ לא מצאנו מקור להסבר זה, אך הוא 'מסתובב' בעולם.

¹⁵ מעניין לבדוק האם ניתן למצוא חוקיות שהערך הנמוך הוא תמיד במילה המלמדת, או הנלמדת. נציין כי לא תמיד ניתן בכלל להגדיר בגימטריא מילה מלמדת או נלמדת. הקשר הגימטרי הוא בדרך כלל דו-צדדי, וגם מלמד לשני הצדדים.

מפורש בתורה שבכתב. אך פרטי הציווי (רוב סימן אחד בעוף ורוב שנים בבהמה) אינם יכולים להילמד מלשון הפסוק בדרשה הזו.

ובכל זאת, פשט הגמרא מורה שדרשו מכאן גם את פרטי הציווי, כלומר שיש לשחוט רוב מסימן אחד בעוף (ונחלקו שם אמוראים האם קנה או ושט, או רק ושט) ורוב משני הסימנים בבהמה. הדבר מסתבר מאד מן הסוגיא מפני שמי שמביא את הדרשה הזו הוא רבי, שמחלוקתו עם ר"א הקפר היא רק לגבי פרטי הציווי ולא בעצם קיומו (וממש מפורש כן בספרי על אתר, ראה סוף פיסקא מא במהדורת המלבי"ם).

והנה רש"י גם למסקנה נותר בכך שהדרשה מוכיחה רק שהיה ציווי בעל-פה על הלכות שחיטה (ראה בגמרא ד"ה 'רוב אחד'), אך ההלכות עצמן אינן נדרשות מכאן. אולם בתוד"ה 'ועל רוב' שם כותב כך:

ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים בבהמה - י"מ דדריש בגימטריא דכאשר אל"ף אחד בעוף שי"ן שנים בבהמה רי"ש רובו של אחד כמוהו רוב אחד בעוף ורוב שנים בבהמה ראשי תיבות למפרע של כאשר הוי רובו של אחד כמוהו.

נראה שבעלי התוספות הסיקו מן ההערה שלנו בגמרא שזוהי דרשה גמורה שממנה נגזרים גם פרטי הציווי באמצעות גימטריא על המילה 'כאשר' (מהפסוק "וזבחת... כאשר צויתך"). לאחר מכן הוא מפרט: האל"ף היא בגימטריא 1, שמרמז על סימן אחד בעוף. השי"ן מרמזת על שנים בבהמה. הרי"ש מרמז על הכלל שרובו ככולו (הן רוב של סימן אחד בעוף והן רוב משני סימנים בבהמה). ולבסוף התוס' מסיימים בכך שהמילה הזו נדרשת בראשי תיבות למפרע: **רובו של אחד כמוהו**.¹⁶

לא לגמרי ברור מה הקשר בין הסיפא של דברי התוס' לתחילתם. לכאורה אלו הם שני פירושים שונים, וכבר העיר הסטייפלר בברכת פרץ שם, שכך אכן זה מובא **בבעלי התוס'** על התורה (שהוסיפו את המילים 'ד"א': דבר אחר, והביאו את הפירוש השני בשם ר' יעקב מקורביל), ולכן שינה את הגירסא גם בתוס' אצלנו. אך ללא התיקון נראה מלשון התוס' אצלנו שכוונתם היא לפירוש אחד. נציין כי בתוס' הרא"ש כאן הביא רק את החלק הראשון.

עוד יש להעיר שהדרשה הראשונה גם היא אינה גימטריא טהורה: אמנם אל"ף הוא 1, אבל שי"ן אינו 2, ורי"ש אינו 'רובו' בגימטריא. הדרשות משתי האותיות האחרונות הן בעליל דרשות נוטריקון, ולא גימטריא. אם כן, יש כאן שילוב של שתי מידות הדרש הללו.

אמנם ניתן היה להסביר שגם אל"ף אינה נדרשת בגימטריא אלא בנוטריקון (למילה 'אחד' שמתחילה באות אל"ף). אולם לפי זה כל הפירוש הראשון גם הוא נוטריקון, ולכן כלל לא ברור מדוע התוס' מכנים זאת דרשת גימטריא. ובאמת בתוס' הרא"ש כאן ובבעלי התוס' על התורה לא הגדיר זאת כגימטריא, ואצלם זה ודאי צריך להתפרש כנוטריקון.

בכל אופן, בשיטת התוס' נראה לכאורה שהאות אל"ף אכן נדרשת בגימטריא ולא בנוטריקון. אמנם לא ברור מדוע: מדוע באמת חז"ל החליטו להשתמש כאן דווקא בגימטריא, ולא בנוטריקון, ובפרט שהמשך הדרשה הזו עצמה הוא ודאי נוטריקון?¹⁷ אמנם כשבוחרים את לשון **בעלי התוס'** על התורה מתגלות כמה תגליות מעניינות:

מכאן אמרו רבותינו במסכת חולין מלמד שנצטוו משה על הקנה ועל הושט ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים בבהמה. ואמר הרב יעקב מקורביל כאשר צויתך עולה כמו רוב אחד בעוף ורוב שנים בבהמה, ודוק ותשכח. ד"א אש"ר אל"ף אחד, שי"ן שנים רי"ש רוב ונזקי המועט באותו ששחיטתו מועט דהיינו בעוף. הרי אחד בעוף ושנים בבהמה רוב קאי אתרווייהו.

גם כאן ברור שהתפיסה היא כמו תוס' (נגד רש"י), שהדרשה מלמדת גם את פרטי הדינים ולא רק את עצם העובדה שהיה ציווי. ר' יעקב מקורביל מביא שישנה גימטריא זהה למילים 'כאשר צויתך' ולמילים 'רוב אחד בעוף ורוב שנים בבהמה' (נראה שצ"ל עם שני יוד"יין, ואז שניהם עולים למניין 1057). אם כן, זוהי דרשת גימטריא גמורה, ולא רק באות הראשונה כמו בנוסחת התוס' שלנו. לאחר מכן מופיע פירוש נוסף שהוא כולו נוטריקון (כולל דרשת האות אל"ף), כמו בתוס' רא"ש (ובדומה לתחילת תוס' שלנו, פרט לדרשת האל"ף). לבסוף הוא מוכיח שהאחד הוא על עוף והשניים על בהמה והרוב מוסב על שניהם.

אם כן, אין כאן ערבוב כלל: הפירוש הראשון הוא גימטריא רגילה לגמרי (מן הסוג הראשון שפגשנו למעלה), והפירוש השני הוא נוטריקון רגיל (מהסוג השני למעלה).

השוואה לנוסח התוס' שלנו מראה כי כנראה יש שיבוש בנוסחא, שתיקונו יעלים את כל הקשיים: הסיפא של תוס' מכילה את שני הפירושים של **בעלי התוס'** על התורה גם יחד: הגימטריא

¹⁶ וראה בבעלי התוס' על התורה הסבר מדוע מעמידים זאת דווקא על עוף, וכיצד לומדים מכאן גם על בהמה.
¹⁷ עוד יש להעיר כי בניגוד לרוב דרשות הגימטריא והנוטריקון, הדרשה הזו היא הלכתית ולא אגדית. כאמור, מלשון התוס' נראה גם שהיא דרשה גמורה ולא פרפרת שבאה לעגן דרשה אחרת בלשון הכתובים. רואים זאת הן מדיוק לשון הגמרא שהוציאה גם את התוכן מתוך הדרשה, והן בגלל שאם זו היתה פרפרת לא היה על בעלי התוס' לדקדק ולהביא שני פירושים שונים. מה טעם לדקדק ולהיכנס לדקויות לגבי פרפראות? גם לשון התוס' היא שדורשים כאן גימטריא, ולא שדורשים על כך בדיעבד גם דרשת שעשוע (או אסמכתא) של גימטריא.

והנוטריון. והחלק השני מכיל פירוש נוסף של נוטריון למפרע, שלא מופיע אצל בעלי התוס' על התורה. כאמור, נוסח זה חף מכל הבעיות שהעלינו למעלה, ודי ברור שזוהי כוונת התוס'.